

הרב משה קוטקס
רמת שלמה, ירושלים

איסור הנאה מעפר המת ב'קבורת מת ע"ג מת'

ב'קבורת על' וב'קבורת מכפלה-זוגית'

ענף א: איסור הנאה מהמת ומהעפר שעל גביו. ענף ב: אם שייך גזל מעפר המת. ענף ג: שיעור העפר שצריך להיות בין מת למת. תמצית המאמר.

בו המת בתוך הקבר אסור בהנאה דתלוש ולבסוף חיברו הוא וחשוב כתלוש, ואיזהו קרקע עולם כגון החופר כוך בסלע שהוא קרקע שלא נתלש'. והטור חולק: 'ואינו נראה, אלא העפר נקרא קרקע עולם אפילו תלשו ואחר כך החזירו דהא לא משכח תלמודא למיסר אלא בקבר של בנין וכן דעת אדוני אבי הרא"ש ז"ל'. וכתב עוד הרב רבי ישעיה עכשיו שקוברין הקטנים בקברי הגדולים באיסור הן עושין שקבר מת אסור בהנאה אפילו לקבור בו מת אחר. עכ"ל. והרמ"א (שם סעי' א) פסק: 'וי"א דהקרקע שלקחו מן הקבר וחזרו ונתנו עליו, דהוי תלוש ולבסוף חברו, אסור בהנאה. ויש אוסרין עוד לישב על האבן שנותנין על הקבר למצבה. ויש חולקים ומתירין. עכ"ל'. ונדון הפוסקים אם מש"כ 'ויש חולקים ומתירין', אם כוונתו לטור החולק על רבנו ישעיה גם בנד"ד, או לרשב"א שהתיר רק במצבה, ע"ש בב"י ובבהגר"א, ומאידך בלבוש ובב"ח]. ומה שכתבו כמה אחרונים דרבנו ישעיה הוא יחידאה - כבר נמצא כשיטתו בהרבה ראשונים: ברמ"ה (סנהדרין מז:), במאירי (שם), באו"ז (ח"ב סי' תכג) בשם י"מ, ומשם להגהות אשר"י (מו"ק פ"ג סי' עט), ובמרדכי (במגילה סי' תתל) המובא בב"י סי' שסח [כדדייקו בכת"ס (י"ד סי' קע), ובמהרש"ם (ח"א סי' מג)], שלטה"ג מגילה (כט.). וכן צידד לדינא הכת"ס (שם). ועי' חת"ס (י"ד סי' שלה). ומוכח במשנ"ב (סי' תט

יש לעורר על בעיה לא מוכרת בקבורת מת זה על גבי זה והיא 'איסור הנאה - מהעפר שעל מת תחתון'.

והיינו, גם כששניהם בתוך האדמה ממש, שבאופן זה הוי קבורה, ואין בו את הבעיות של קבורה בקומות. וגם כשיש הפסק עפר כראוי בין המתים דהיינו ר' טפחים, כמש"כ השו"ע (י"ד סי' שסב). [אלא שקבורת מת ע"ג מת אינה לכתחילה משום שינוי מנהג, וכבוד המתים כשלא נהגו כן¹, אבל מ"מ יש לזה שם קבורה]. וקבורה זו מכונה כיום בארה"ק 'קבורת מכפלה-זוגית' כשתכננו זאת מראש, או 'קבורת על' 'קבורת עילי' כשלא תכננו זאת מראש. [אלא שב'קבורת מכפלה-זוגית' העשויה עפ"י רוב מבטון, ובחלק מהמקומות (כבר למעלה מעשר שנים) מקלקר, ישנם בעיות נוספות בהלכות קבורה או מנהג²].

כמו"כ יש לברר אם ישנה בעיה של גזל המת, בעפר ששייך לקבר (ענף ב). וכן אזכיר בקיצור אם ישנה בעיה של שיעור הפסק העפר הדרוש בין מת למת (ענף ג). ואקדים הודאה לת"ח שלבנו עמי את נידוני המאמר³.

ענף א:

איסור הנאה מהמת ומהעפר שעל גביו

כתב הטור (י"ד סי' שסד): 'כתב הר"ר ישעיה (פסקי הרי"ד סנהדרין מז:): שהעפר שמכסין

1. כדבבאתי בס"ד במאמרי 'קבורת מת ע"ג מת' - האם מותרת לכתחילה, מוריה ניסן תשעז. 2. על בעיות אלו הרחבתי בס"ד במאמרי 'הקבורה במכפלה זוגית', מוריה שבט תשעז, ובמאמרי 'הקבורה החדשנית במתקני קלקר', בית אהרן וישראל ניסן תשפ, ובמאמרים נוספים (בכת"י), ויקובצו יחד בעז"ה בקרוב בקונטרס 'הקבורה בקומות מכפלות מנהרות וקלקר'. 3. כבוד הגאון הגדול רבי דוב לנדו שליט"א. שהשיבני בבירור דעת החזו"א. כבוד הרבנים הגאונים שליט"א: רבי מרדכי אורי הלוי אנגלמן רב מערב ראשל"צ ורב הח"ק שעורני לברר הענין יותר, רבי מרדכי ברנר רב ח"ק נתניה שנעזרתי רבות במו"מ עמו, רבי אוריאל הוצלר ר"מ ישיבת מעוז חיל בירושלים, רבי יצחק ב"ר מיכאל לוי שעורני רבות בבירור המציאות וההלכה, רבי מרדכי הלוי פטרפרוינד מח"ס נתיבות

שוכבות [בדיוק כמו קבורה רגילה]. אח"כ שופכים עפר [צריך להניח ו"ט, ויש מניחים פחות]. מהצד בונים קיר מבטון ועליו מניחים שוב אבנים שוכבות, וכך משאירים חלל פנוי, וע"ג שופכים עפר. כשבאים לקבור את המת התחתון חופרים את הקבר עד למטה, מכסים אותו באבנים הנ"ל, וחוזר חלילה כנ"ל. וכשבאים לקבור מת עליון מניחים אותו על העפר שע"ג האבנים של התחתון. [ובגלל שאופן זה מסובך, בהרבה מקומות מגלחים את הקרקע בשטח של 2 דונם לערך, ועליו מניחים כמו בריכות מבטון מוכנות, ואכ"מ להרחיב בתיאורם ובדינם מצד הלכות קבורה] - ראה תמונה.

ולאחרונה בכמה מקומות כ"ז נעשה מקלקר. [המציאות המדויקת והבעיות בהל' קבורה והמסתעף התבארו בס"ד במאמרי 'הקבורה החדשנית במתקני קלקר', בית אהרן וישראל ניסן תשפ"ה]. ראה תמונה בעמוד הבא.

שעה"צ אות א) דחוששים לשיטה זו [ע"ש, דאל"ה היה מבאר טעם המג"א משום דלא קי"ל כשיטה זו].

בר מהכי יש לידע שלפי חלק מהאחרונים באופן של הקבורה כיום, לכו"ע העפר נאסר.
[א] לפמ"ש"כ בתפארת צבי (להג"ר צבי הירש אב"ד גלונא ואה"ו⁴, סי' נט), שכל מחלוקת רבנו ישעיה והטור היא בעפר ע"ג מת ממש, שסברת הטור שהעפר בטל לקרקע עולם, אבל עפר שמניחים ע"ג קרשים, לכו"ע אסור [וה"ה עפר ע"ג אבנים כנהוג היום]. ואף שבמהרא"י עניזל (סי' לו-לוז) ובתשורת שי (מהדו"ת סי' קטו) הביאוהו, וחלקו על דבריו, מ"מ כן מפורש באו"ז (שם) שגם לחולקים על הר"י, העפר שכנגד [-שמעל] הארון אסור, וכדייק מיניה באפרסקא דעניא (ח"ג יו"ד סי' רכט). [ב] לביאור ערוה"ש (סי' שסד) שסברת הטור היא משום שמחזירים את העפר עצמו שהיה שם, כיום שפעמים רבות נותנים עפר חדש, לכו"ע יאסר. (הערת הרה"ג מרדכי פטרפווינד). [אמנם באפרסקא דעניא שם כתב דלאו דוקא אותו עפר].

אם נאסר מדאו' או מדרבנן: לרש"י בסנהדרין (מז:): מדאו', והביאו הב"ח (יו"ד סי' שסד), וכ"כ בדבר שמואל (סי' שמב). ולמהרשד"ם (יו"ד סי' ר) והמבי"ט בקרי"ס (פי"ד מאבל) [בדרך אפשר] מדרבנן. ומחלוקת זו הביאה הפוסקים [שו"ת רעק"א סי' מה, ועיין מהרש"ם ח"ג סי' רנז שהביא פלוגתא דרבוותא, וע"ע מהרש"ם ח"א סי' מג, וח"ב סי' קכב. [וע"ע בשו"ת שבט סופר יו"ד סי' קד].

המציאות ב'קבורת מכפלה' וב'קבורת על'

נקדים את המציאות ב'קבורת מכפלה-זוגית' וב'קבורת על' ואח"כ נבאר את השאלות לדיון.

קבורת מכפלה: חופרים בור עמוק בעומק של 1.5 מ' ויש מקומות עד 2 מ', על הקרקעית מניחים בלוקים עומדים מסביב, משאירים חלל פנוי, ומעליהם משכיבים אבנים (בלטות)

הוראה. וכן לחברי ח"ק בכמה ערים שעזרוני בזה. 4. אשר מחותנו הגרעק"א רצה להסתמך על הכרעתו, עי' שו"ת רע"א סי' צט. 5. ורק אציין לנקודה חשובה שהתבררה אחר פרסום הדברים בקובץ הנ"ל, שם כתבתי שיש מקומות שהקלקר הוא לא רק בצדדים אלא גם הכסוי על מת תחתון - שהוא בעצם תחת מת עליון - הוא מקלקר, והיות שגם מעל מת עליון יש פלטת קלקר, נמצא שמת עליון מוקף מכל צדדיו מקלקר. שוב נודע לי,

[ב] יש מקומות [כגון בת"א] שחופרים, עד אבני הגולל, מעל הקבר התחתון נבנית יציקת בטון בגובה 10 ס"מ, ומעליה ממלאים 14 ס"מ עפר מעל יציקת בטון. שוברים את הקצה העליון והקצה התחתון של היסוד הקיים, מניחים פלטות איטונג סביב חלל הקבר ועליה מסגרת ברזל או בטון סביב הקבר, בגובה של 40 ס"מ. אחר שמניחים את המת, מכסים אותו בעפר, רק שהיות שהעפר כבר יותר מגובה פני הקרקע לכן משתמשים בעפר שבתוך חלל המצבה. ולכן המצבה הנדרשת היא בגובה של 40 ס"מ לפחות, במידות 1.75×57 ס"מ. לפי המידות הנ"ל יוצא שחלק מהמת לפעמים בולט מעל קו פני הקרקע. [ואכ"מ לדון מצד הל' קבורה].

השאלות לדיון

[א] האם מותר לקבור ב' מתים זעג"ז, היות שהמת העליון שוכב על העפר שעל התחתון, וא"כ נמצא שנהנה מעפר המת האסור בהנאה, לשיטות הנ"ל.

[ב] האם מותר להשתמש בעפר לצורך קבורת העליון, דהיינו כשבאים לקבור את העליון ומוציאים את העפר שלמעלה, דהיינו העפר שקרוב לקרקע, האם אחר שקוברים את המת העליון אפשר לכסותו בעפר זה.

ויש כמה נפ"מ בין שתי השאלות. (א) אם ישתמש בעפר אחר: שאלה א' קיימת ושאלה ב' לא קיימת. (ב) כשבאים לכסות את כל הבי"ק בעפר ולקבור בתוכו [ולא במכפלה יחידנית]: שאלה א' לא קיימת, ושאלה ב' כן.

ויש לברר: [א] האם יש שיעור לעפר הנאסר, או שכל עפר שהונח ע"ג המת הרי הוא אסור בהנאה. [ב] גם אם יש שיעור לעפר, ויש עפר מעליו שאינו אסור בהנאה, יש לברר האם

'קבורת על'- 'קבורת עילי': קבר רגיל שנקבר בו כבר מת. וכעת רוצים לקבור על גביו מת נוסף. והיות שעומק הקבר אינו עמוק כ"כ, בחיפה 80-90 ס"מ, ויש מקומות 1 מ'. [בירושלים הוא מעט יותר כ-1.30-1.40 מ'], ואבני הגולל של מת תחתון בד"כ בגובה של 40 ס"מ מהקרקע. לכן אין אפשרות לעשות באופן הנ"ל. אלא בכמה אופנים:

[א] יש מקומות [כגון בחיפה] שחופרים עד אבני הגולל של המת, מכסים שכבת עפר דקה, יוצקים בטון, ועליו מניחים שכבת עפר, כדי להניח ע"ג את המת עליון. סה"כ יש תחת המת העליון כ-10 ס"מ. עכ"ז, בצדדים וע"ג, מניחים אבני גולל, וע"ג, עפר ומצבה כרגיל. וכך המת הוא תחת קו הקרקע. אבל העפר שעל גביו הוא מעל פני הקרקע, וכנראה שלצורך זה ממלאים את המצבה בעפר.

שבס"ד לאחר הגברת המודעות בענין, נעשה שינוי בכמה מקומות, להחליף עכ"פ את פלטת הקלקר שבין מת תחתון לעליון, באבנים, וכך יוצא שגם מת עליון לא מוקף מתחתיו מקלקר, אלא רק מצדדיו ומעליו, בדיוק כמו התחתון. וכך נעשה לאחרונה בירושלים (ובעיר גדולה נוספת). אלא שיש להבדיל בזה ג' חלוקות: [א] במכפלות שנבנו בחדשים האחרונים (מסוף חורף תשפ לערך) נבדק ואכן החליפו אותם. [ב] במכפלות שכבר הכינו לקבורה אלא שעדיין לא קברו בהם, אף שכבר הניחו בהם פלטת קלקר, מ"מ ההוראה היא בכל פעם שבאים לקבור, לחפור ולהחליף את הקלקר. אלא שצריך לבדוק בכל קבורה שאכן הדבר יעשה כי אין פיקוח על כל קבורה וקבורה. [ג] אמנם במכפלות שכבר קברו את המת העליון, וכבר כיסו אותו עם פלטת קלקר, אם יבואו לקבור מעליו מת נוסף, בזה לא יוכלו להחליף אותו עם אבנים כיון שבזה יפתחו קבר תחתון ואין התר לכך, כך שבזה הבעיה נשארת.

זקנו הגרעק"א, ואולי לא נדפס בזמן כתיבת תשובה זו, וע"ש דעת האחיעזר בזה.

ובמשיב דבר (לנצי"ב, ח"ב סי' סז) חילק כך: ומש"כ מעכ"ת נ"י דאפילו לרבינו ישעי' אין להחמיר יותר משלשה טפחים שהוא שיעור תפיסת המת דברי חכמה הוא. אבל מכ"מ יש לחקור אם הא שמרביץ עפר על הקבר הוא בשביל החיים כדי שיכירו את הקבר וכדומה באמת לא נאסרו אבל אם הוא בשביל כבוד המת והוי כמו מצבה ושאר תכריכי המת יותר מההכרח דמכ"מ נאסר הכל. עכ"ל.

והמהרש"ם (ח"א סי' מג) השיג על סברתו הראשונה של הגרעק"א דאם יש עפר הרבה למעלה יותר מצורך כיסוי המת מותר בהנאה, דיש ראייה להיפוך מירושלמי (פ"ב דכלאים ה"ח), והובא גם בר"ש שם (מ"י), ע"ש, וציינו בשו"ת מנחת יצחק ח"י סי' קכג. ועי' מש"כ ע"ז בשבט הלוי (ח"ב סי' רח).

והחזו"א כתב (אהלות סי' כב סק"ל, ויו"ד סי' רט סק"א) וז"ל: מש"כ הגרע"א ז"ל סי' מ"ה לצדד דאין אסור להר"י אלא עפר ג"ט שדי בכיסוי זה, נראה לפשוט מהא דכ' הטור סי' שס"ב בשם ר"נ גאון וז"ל וחוזרין ונותנין עפר הרבה עד שנעשה גל גבוה כמו אמה או יותר, אלמא דמצוה לעשות כן וזו כבודה של הקבורה והלכך הכל אסור, וכן עפרא דשקלו מקברי' דרב ודאי לא שקלו משיעור המוכרח לתפישה והילוך ע"ג העפר נמי אסור לדעת הר"י כמו שהוכיח הגרע"א שם מהג"א. עכ"ל.

ובשו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' קעו, א) אחר שהביא לגרעק"א הנ"ל ודן בראייתו מהל' יו"ט וכו', כתב: איברא בתשובת שבט הלוי יו"ד קמא [-ח"ב] סי' רח כתבתי בעניי דמדברי האו"ז סי' תכ"ג משמע דלדעה זו דעפר חפירה אסור נאסר עד למעלה, ובחזון איש יו"ד סי' רט עשה ג"כ סמוכין לאסור עד שטח של מעלה מדברי ר"נ גאון שבטור יו"ד סי' שסב, וכנראה דהכי הוא סוגיא דעלמא. עכ"ל.

וכנראה כיון למש"כ האו"ז שם: אסור לדרוך על עפר ביה"ק משום דאסירי בהנאה. עכ"ל. וכוונתו שאסור לדרוך על העפר שעל הקברים [דבזמנם המצבות היו עומדות על

מ"מ אסור לקבור מעליו] [שאלה א' הנ"ל] מהטעמים שיתבארו להלן, או לא.

כמה מהעפר שיע"ג הקבר שייך לקבורת המת

בשו"ת הגרעק"א (קמא סי' מה) כתב: לולי דמסתפינא הי' נ"ל בלשון הטור בשם רבינו ישעי' שהעפר שמכסין בו את המת בתוך הקבר אסור בהנאה י"ל דוקא כשיעור כסוי פני המת שזהו לכבוד המת, אבל מה שהוא למעלה מזה י"ל דעושים רק שיהיה הקרקע שוה שלא יפול הנופל או לעשות מקום פנוי לקבורת מתים, י"ל דהך עפר מותר בהנאה וא"כ מה שחופרים עתה לפינוי המתים מתערב זה עם זה והוי רוב, אולם מדברי הט"ז (א"ח סי' תקכ"ו ס"ב ובמג"א שם סק"י) לא משמע כן אלא דהכל הוי צורך המת. עכ"ל. והביאו בפ"ת (יו"ד סי' שסד סק"א). ומה שדחה מדברי הט"ז והמג"א, ביאר כוונתו בשו"ת אג"מ (יו"ד ח"א סי' רלג ד"ה והנה בתשובת) וז"ל: וכוונתו דאיתא שם דאף ביום טוב שני מותר לכסותו בעפר כדרכו בחול שפירשו שהוא למלאות כל הקבר אף שהוא עמוק וגם לעשות עליו כמו הר ואם לא היה זה צורך המת היה אסור לעשות ביום טוב וא"כ אסור כל העפר בהנאה עיין שם. עכ"ל. ומבואר דמסקנתו של הגרעק"א להחמיר בזה. [והאחיעזר (ח"ג סי' עט, ד) העתיק מיניה רק מה שצייד בתחילה להקל, וצ"ע דהרעק"א הסיק להחמיר וכמו העתיקו הפ"ת הנ"ל, וכ"כ בפשיטות בדעתו בשבט הלוי (ח"ה סי' קעו אות א)].

אמנם האג"מ עצמו חלק על הראיה מדבריהם לעניננו, והסיק: ולכן מסתבר שרק מה שמכסה גוף המת להש"ע והס"ח, ועד ג' טפחים להרשב"ם ורגמ"ה ורב האי גאון, אסור בהנאה והשאר מותר בהנאה כמו שהיה רוצה רעק"א לומר ומ"מ מותר ביום טוב שני לחפור בעומק הרבה כמו שנוהגין במקום ההוא ולמלאות כל הקבר וגם לעשות כמו הר כמו שהיה עושה בחול כדאיתא בט"ז ולא קשה כלום. עכ"ל. וציינו בשבט הלוי (ח"ה סי' קפז), ע"ש מה שהעיר על זה. [אמנם ראה להלן מה בשו"ת שהוכיח מהאו"ז דהכל נאסר]. וכן הקל למעשה בשו"ת כת"ס (יו"ד סי' קע), אלא דכבר העיר עליו בשו"ת אחיעזר (ח"ג סי' עט, ד) שלא הביא דברי

הקבר ולא שוכבות], ואע"פ שיש הרבה עפר ע"ג הקבר. וכידוע שהספר נדפס החל להידפס רק בין השנים תרכ"ב-תרע"א, כך שכל הפוסקים הנ"ל לא ראוהו.

לפי"ז לעניננו, לפוסקים שכל העפר עד למעלה אסור בהנאה, בשתי השאלות שפתחנו בהם תהיה בעיה, הן לקבור מת עליון מעל התחתון, בין במכפלה ובין באופן של כסוי כל ביה"ק, והן בשימוש עבור מת עליון בעפר שכיסה את המת התחתון, כיון שבכ"ז משתמש בעפר האסור בהנאה לפי רבנו ישעי' ושאר ראשונים.

אמנם לפוסקים דרק"ג ט"ט שייך למת תחתון, וכ"ש אי סגי בעפר כשיעור כיסוי המת, אם יש יותר מזה, השאר כבר לא אסור בהנאה.

אם יש לאסור גם עפר שלא שייך לקבורת המת

עוד כתב הרעק"א שם: 'אולם מ"ש מעכ"ת הגאון נ"י [-בעל החוו"ד] דאם יש עפר אחר ע"ג י"ל דלא מקרי הנאה, דעפר האסור הוי רק כטמון בתוכו דכמה עפר מצוי בשוק'. והרעק"א צידד לדחות: 'אף דאינו מוכרח כ"כ די"ל דמ"מ נהנה, דבעפר האסור תומך יסודותיו לקרקע שע"ג שלא יפול מתחתיו ומש"ה אין כ"כ ראייה מקבורת אסור הנאה'. עכ"ל. וראה בסמוך המשך דבריו.

וכסברת הרעק"א כ"כ הכת"ס (סי' קע), והחזו"א (שם) גם הסכים לדבריו וז"ל: וגם אם נתנו על גביו עפר של היתר הרבה מ"מ אסור לדרוך (-כצ"ל), כיון שאם ינטל עפר האסור יפול העליון, וכמש"כ הגרע"א שם. עכ"ל.

אמנם בפרשת מרדכי (למהר"ם בנעט, סי' כד) כתב שאם הקרקע למעלה אינו איסור"נ, לא איכפת לן מה שהוא על קרקע האסור בהנאה, ולא נקרא נהנה מאיסור"נ, והביא ראייה מנדרים שהנודר שלא ליהנות מהבית מותר להנות מהעליה אף שהעליה על הבית ולא נקרא נהנה מהבית. וע"ע שו"ת אמרי יושר (למהר"ם אריק, ח"ב סי' נ) שג"כ מבואר שמה שהקרקע שאינו אסור בהנאה שוכב על הקרקע האסור בהנאה אינו סברה לאסור. [והעיר הגר"מ ברנט דצ"ע מה הסברה שלא נחשב לנהנה, כיון שהקרקע מתחת אסורה בהנאה].

ובשו"ת לבושי מרדכי (מהר"ק יו"ד סי' רטז) כתב על נידוננו: ועוד נלענ"ד מ"ש משום איסור הנאה, נלענ"ד דדינן כמו עליות עזרה שלא נתקדשו, ומותר לצורך שאינו של גנאי, ויעיין באו"ח סי' קנא בהל' בית הכנסת [סעי' יב] ובמחצית השקל שם. עכ"ל.

וכוונתו לכאור' שהעפר למעלה שאינו מגוף הקבר לא נאסר כמו עליות עזרה שלא נתקדשו, וכן בית ע"ג בהכנ"ס כמבואר שם. ולכאור' בא לחלוק על סברת רעק"א, דהא גם בזה היה מקום לומר שאם ינטל הבית התחתון הקדוש תפול העליה, וחזי' הכא דלא אמרי' הכי. ויש להרחיב בד"ז ואכ"מ.

ביטול ברוב עפר היתר

עוד כתב הגרעק"א שם: אך מ"מ בצירוף מ"ש מעכ"ת נ"י [-החוו"ד] אח"כ דמסתמא כיון שהוא ישן נושן הונח שם הרבה עפר אחר, ובטל העפר האסור בעפר המותר ברוב, בזה דעתי הקלושה מסכים. עכ"ל. וע"ש לענין ספק אם יש שיעור ביטול. [ועי' בשו"ת רעק"א מהדורת הגר"ש אריאל, מה שהביא בשם הגר"ר דוב לנדו להקשות על הרעק"א מדבריו במקו"א, ומה שדן ליישב קושייתו].

והחזו"א כתב על דבריו: 'ומש"כ דבטל ברוב היינו כשחופר ומפנה ומחזיר העפר למקומו, אבל כשמוסיף עפר על הקבר הרי עפר האסור ניכר במקומו ואינו מעורב ולא שייך ביטול'. ועוד כתב: 'ובעיקר דברי הגרע"א דכל שנתערב עפר האסור ברוב היתר, בטל, צ"ע דהכא הרי נהנה מכולם בב"א וכו'. עכ"ל. והאריך בראיות לזה, ע"ש.

לפי"ז אסור לקבור מת ע"ג העפר שע"ג מת תחתון

להנ"ל עולה שאסור לבצע 'קבורת על' - 'קבורת עילי', והיינו לחפור בקבר קיים ע"מ לקבור מעליו מת נוסף, כשלא תכננו כן מראש, גם באופן שתהיה הרחקה של ו"ט עפר ביניהם, כיון שהמת העליון נהנה מעפר של המת התחתון, ואף כשחופרים עד אבני הגולל, ומחזירים עפר אחר, מ"מ נהנים מאבני הגולל שע"ג מת תחתון.

וכ"כ החזו"א (אהלות סי' כב סקכ"ז, ויו"ד סי'

וידידי הרה"ג אוריאל הוצלר רצה לדחות דאה"נ וגם ייחוד לקבר עבור שנים, כשכוונתו לקבור לאח"ז מהני, ורק כיון שלא שכיח שימותו בניו קטנים לא שכיח שיתכנן לזה, ולענ"ד כיון שלא צריך לייחד הקבר עבור שני אנשים מסוימים, א"כ הו"ל למימר שייחד הקבר עבור שנים בגלל מצוקת הקבורה שהיתה שכיחה בחו"ל, ובסוף מתו בניו קטנים ה' ירחם, ואותם יכול לקבור בלא הפסק עפר.

ושאלתי את אחד מגדולי תלמידי החזו"א, כבוד הגאון רבי דוב לנדו שליט"א ר"י סלבודקה בב"ב, מה כוונת החזו"א, והראיתי את דבריו בפנים, והצביע על לשונו הנ"ל: "דאי כבר קבר את הראשון" וכו', ואמר: שמשמע שבכל אופן אחר שקבר את הראשון אין לקבור ע"ג מת אחר, ושאלתיו ממש"כ קודם לכן 'בחוצב מתחלה לשנים', שהיה משמע של"צ לקבור שנים יחד ממש אלא מספיק שדעתו כן מעיקרא. ואמר: שכוונתו שחצב לקבור יחד וכך עשה, דכאמור החזו"א להדיא כתב אח"כ שאם כבר קבר את הראשון לא מועיל לקבור אח"כ. [רק אמר שאינו רוצה להזדקק לשאלה למעשה]. עכ"ד. והוא מוכרח בכוונתו, דאל"כ כשכותב את הצד השני 'דאי כבר קבר את הראשון' וכו', העיקר חסר מהספר, דאם חשב מעיקרא לקבור שנים לא אכפ"ל שכבר קבר את הראשון, והו"ל "דאי לא חשב מעיקרא לקבור שנים" וכו'.

והעירני הגר"מ ברנט דהחזו"א לשיטתו דלא מהני תנאי על עפר זה, וכדלהלן, לכן לא מהני זה שתכנן מראש, ורק אם קבר ביחד ממש נחשב כקבר אחד והעפר עולה לשניהם. אבל אם נאמר דמהני תנאי (ע"ש מה שנו"ג בזה), לכאור' ה"ה בזה.

קושיא מחדין שבדיעבד קבורת מת ע"ג מת מותרת בהפסק עפר

אלא לכאור' נוכיח ממקור הדין דמעיקר הדין אפשר לקבור מת ע"ג מת בהפסק ו"ט, ועמדו ע"ז האחרונים. ועל הברייתא דאבל רבתי שהיא מקור השו"ע דחה בלבושי מרדכי (מהדור"ק יו"ד סי' רטז): והנה מאבל רבתי בב' ארונות שפיר קאמר מע"כ דאינו ראייה, דילמא איירי

רט סק"ח) להדיא: 'ונראה לדעת הרבנו ישעי' דגם העפר אסור בהנאה אף ביש ו' טפחים ע"ג הקבר, אין עושין קבר אחר על גביו, שהרי נהנה מן קבר התחתון, והא דאין קוברין ב' מתים בכרך אחד מפני כבוד מתים הוא בחוצב קבר מתחלה לשנים, ובזה בניו קטנים מותרין, דאי כבר קבר את הראשון אסור ליתן השני משום איסור הנאה, ואפי' בניו קטנים שאין בהן משום כבוד מתים וכמש"כ הפרישה, מיהו אם הוא קרקע עולם אין בו משום איסור הנאה אלא איסור משום כבוד מתים. עכ"ל. [וכאן אינו קרקע עולם אלא עפר שמוציאים מהאדמה ושוב מחזירים אותו].

וה"ל הפרישה שציין: וקמ"ל דמ"מ אסורין לקבור עמהן אח"ז שנקברו בו הגדולים משום אסוה"נ, אם לא שנקברו עמהן תחלה דאז מיוחד הקבר לשניהן וק"ל. עכ"ל. והביאו החכמ"א (כלל קנח סי' ג) לדינא.

גם בקבורת מכפלה שהוכנה מראש עבור שניים אסור

כעת יש לברר הדין ב'קבורת מכפלה', אם ג"כ אסור וכנ"ל, או שבזה שאני כיון שתכננו זאת מראש, ולכן י"ל שלא כל העפר מיוחד למת תחתון, אלא חלקו מיוחד גם למת העליון. והנה בפרישה הנ"ל מבואר שרק אם קברו שנים ממש יחד אין איסור, אבל אם קבר זאח"ז אסור, וא"כ לכאור' ה"ה במכפלה דאסור. וכ"ת שכוונתו שהעיקר שמייחד הקבר לשנים ואין נפ"מ אם קוברם יחד או את השני לאח"ז, ע"ז יש להשיב שיש לדקדק בדבריו בהקדם שאלה פשוטה, דלכאור' הוא דוחק שבכל המקרים הללו בברייתא דאבל רבתי ומשם לשו"ע - שמתו יחד באותו זמן ממש, וכיון דמבואר בדבריו דמייחד הקבר לשנים מהני, למה לא העמיד אופן יותר פשוט שחפר על דעת לקבור שנים אף אם מתו ונקברו אחר זמן רב, וכמו בקבורת מכפלה. ומשמע מזה דייחוד לשנים לא מהני, ורק אם נקברו ממש יחד מהני.

וכן משמע ג"כ בחזו"א הנ"ל שהעתיקו, שרק אם קבר יחד ממש אין בעיה זו, אבל אם קבר מת אחד ואח"ז בא לקבור מת אחר, גם אם חפר את הקבר על דעת לקבור שנים כגון בענינו על מכפלה-זוגית, לא מהני.

כת"ס (סי' קע), בשו"ת שבט סופר (יו"ד סי' קד ד"ה והקשיתי), וכן במסגרת השלחן (על סי' שסד). [ועיין גשה"ח (פכ"ז אות ג סק"ח ובהגה שם)].

וביישוב שיטתם ביאר ידידי הרה"ג אי"ש נדב שבשעה שחפרו את הקבר למת, היה במקום בור, ולא היה שייך להלך שם, וכל מה שכיסו את המקום בעפר היה לצורך כסוי המת, נמצא שנהנה מהקבר.

וגם יש להדגיש שגם להחיות ש"פ היד אליהו, לא יועיל רק כלפי השאלה א' דלעיל, שהוא על עצם הקבורה, אבל כלפי שאלה ב' שהוא שימוש בגוף העפר לא יועיל וצריך להקפיד שלא להשתמש בעפר אחר.

סברא נוספת ביישוב המנהג

עוד כתב בלבושי מרדכי (שם): וע"ע בהרא"ש חולין (פ"א ס"ט) גבי סכין של ע"ז, דלא שייך לאסור דבר שבא מאיסורי הנאה כי אם דבר חדש, כגון פת גבי בעצי ערלה וכדומה, אבל בשר בהמה דהיה בעולם כמו שהוא לא שייך לאסור. ויש לכוון דבריו לדברינו אפי' לכתחילה בנדון דידן. כל זה נראה לענ"ד לפי מה שפסקו הפוסקים להתיר בהפסק ו' טפחים. עכ"ל.

האם מועיל תנאי

יש לברר האם מועיל תנאי על חלק מהעפר, שישמש את המת העליון. וכן אם מועיל תנאי ע"מ לקבור את המת העליון על עפר התחתון. ומצינו בתשובת הרשב"א (ח"א סי' רצו) שדן לגבי מצבה [וציינו הד"מ שם] וז"ל: מסתברא שהוא מותר, לפי שאין מציבין אותן מצבות עכשיו אלא לכבוד בעלמא. ומה שנוהגין עכשיו הכל לישב עליהן מוכיח על כן והרי אלו כמתנין עליהן שלא יאסרו בישיבה אלא לכבוד בעלמא וכו'. עכ"ל. ובשו"ת חת"ס (יו"ד ססי' שלה), ובגליון מהרש"א (בשו"ע שם), הבינוהו שהוא מדין תנאי, ויש לדון אם לפי דבריהם מועיל תנאי על העפר.

והחזו"א (אהלות סי' כב כח) כתב דל"מ תנאי באסוה"נ, ופי' את כוונת הרשב"א הנ"ל, והוא דהיות שהוא רק לכבוד בעלמא, וז"ל: ומשמע שם טעמא כטעם הרא"ש שכ' הטור דציון על הקבר אינו מתיחד למת שאינו בכלל קבר אלא

בבת אחת והוקצה לשמייהו. עכ"ל. וכע"ז דחו הפרישה והחזו"א וכו"ל. ועל תשו' רב האי גאון שהביא הטור, כתב בלבושי מרדכי שם: ג"כ אין ראייה, דהוא איירי להעמיק בתחתית קבר ראשון, וכמ"ש בגמ' מס' בב"ב דף ק"א הנ"ל, דזה ליכא שום הנאה לנדון. עכ"ל. וע"ש מה שהסיק ומאיזה טעם.

אמנם אכתי יש ראייה ממה שנהגו בלית ברירה בכמה קהילות לכסות את כל ביה"ק בעפר ולקבור בו שכתב מתים נוספת כמבואר בב"ח (יו"ד סי' שסב ד), והתקשה בזה בלבושי מרדכי שם, והבאתי יישוביו, אמנם מהחזו"א לא משמע כן. ונראה דבשע"ח גדול זה נקטו דלא כרבנו ישעי' אלא כהטור, או דנקטו בשע"ח כשיטות הנ"ל שרק עפר כל שהוא או ג"ט שייך למת תחתון ולא כל העפר שמעליו, או שצרכו ב' צירופים אלו בשע"ח, אבל ודאי במקום שאינו שע"ח קשה להקל בזה. ושור"ר כן באחייעזר (ח"ג סי' עט, ד) דאין להקל כשיש ביה"ק אחר, בגלל בעיה זו [וגם באופן שהוא הקל שם, הוא מהטעם שכתב שרוה"פ חולקים על הר"י, אמנם כבר ציינו שהרבה ראשונים עומדים בשיטתו, וגם שהביא מהרעק"א שצידד להקל, וכבר הערנו שהרעק"א חזר בו הוכיח לא כן].

האם יש להקל משום שבלא"ה היה כאן קרקע עולם
מאידך בשו"ת לבושי מרדכי (מהדו"ק יו"ד סי' רטז) רצה ליישב את המנהג הנ"ל וז"ל: מ"מ הא מע"כ הביא דברי יד אליהו [סי' צד] שבפתחי תשובה [סי' שס"ד סק"ב], ושם נאמר דמשום איסור הנאה אינו אסור לילך ולדרוך על הקברים, דבלא"ה דאם היה קרקע עולם מכש"כ שהיה מקום לדרוך ולילך ואין כאן הנאה כלל, וא"כ הכי נמי דאם לא היו כאן קברים, עוד בקלות היה מקום למלאות בעפר וכדומה ואין כאן הנאה. עכ"ל.

והנה טענת היד אליהו היא לכאור' טענה חזקה בסברא, אבל מה נעשה שבראשונים ואחרונים שהוא עצמו הביא מבואר לא כן, דהא אסרו לדרוך על הקבר ה"ה: ההג"א, הב"ח, והש"ך, וגם הט"ז לא הקל אלא לפי שעה לצורך נשיאת מת אחר. וכ"כ הרבה אחרונים שלא כיד אליהו - בהגהות רעק"א, בשו"ת

תנאי, ולמה לא קאמר שגם רבנו ישעי' יודה בכה"ג, ומבואר דעל אסוה"נ ל"מ תנאי, ואם על העשבים קאמר (אם גידולים היו נאסרים) כ"ש על העפר עצמו. והסכים עמדי הגר"מ ברנט.

ומצינו בשבט יהודה (יו"ד שם) שדן להדיא על העפר אם מהני תנאי, ובתחילה דייק דמסתימת הדברים משמע דל"מ תנאי, ושוב דחה דאולי בתנאי לא קא מיירי. אכן העיר על דבריו בדברי סופרים (על השו"ע הל' אבלות סי' שסד עמק דבר אות ב) דכוונתו דתנאי מהני כשהמת לא שם כגון שפינוהו וכדומה, אבל כשהמת שם לא מהני, והוכיח מהא דמבואר בשו"ע שם (סעי' א) דאפילו לא אזמניה ונתנו ע"ד לפנותו, מ"מ כל זמן שהמת בתוכו אסור. וגם לשיטות דמהני תנאי במצבה, היינו שתנאי עוזר שהמצבה אינה מיוחדת למת, אבל לא על הקבר עצמו.

כעת כשדון על העפר אם מהני תנאי, והנה לפי החזו"א הנ"ל ודאי דלא מהני, גם לאחרונים שנקטו שמהני תנאי, לחילוק האמור שבשעה שיש מת, מה שחלק מהקבר לא מהני תנאי לכו"ע, בענינו היות דלכאור' כל העפר שייך למת, ממילא הכל חלק מהקבר, וא"כ לא יועיל תנאי לכו"ע.

אמנם העירני הרה"ג אוריאל הוצלר: כלפי השימוש בעפר עבור כסוי העליון, כיון דמבואר בשו"ע שאם התנה להנות מועיל להנות אחר שנתפנה המת משם, והטעם, כי בשעה שקבור התורה אסרה להנות, אבל אם פינה את המת הרי שאין החפצא אסורה עולמית כי התנה שלא מיוחד לו. [בקיצור: לא אזמניה אע"פ שצר ביה מועיל אחר שפינהו]. לפי זה ב"קבורת מכפלה" העפר ששמו על המת התחתון, הוי כמו התנה לשמש בו אח"כ למת אחר, ואמנם כעת אסור בהנאה כל גובהו עד למעלה, אבל כשיחפור אותו ויוציא אותו הרי הוא שוב מותר בהנאה [דהוי כמו שפינה ממנו את המת, ע"י שהוציא את העפר ממנו החוצה], ואז אפשר לשוב לכסות המת השני. אבל כל זה מיישב את בעיית העפר, אבל עדיין תהיה בעיה להניח את המת החדש בתוך הבור ע"ג קברו של תחתון, וכפי שכתב החזו"א שהובא לעיל. עכ"ד. [וג"ז רצה לבאר, אבל דלא הפרישה והחזו"א דלעיל].

מלתא בעלמא לכבודו ולא אסרו דבר של מת אלא הנעשה על גופו לשם כבוד אבל חוץ לגופו לכבוד נשמתו אינו אסור, וכו', ומש"כ דהוי כמתנין עליהן שלא יהא נאסר לשיבה אלא לכבוד בעלמא לא בא להתיר מכח תנאי להשאיר היתר ישיבה, אלא כונתו דמתנין שלא יהא מיוחד למת בתורת קבר וכמו שסיים אלא לכבוד בעלמא, אבל בדבר המיוחד למת לא מהני תנאי להשתמש איזה תשמיש וכבר אסרתו תורה בכל הנאות. עכ"ל.

והגר"מ ברנט אמר דגם לדברי החת"ס וגליון מהרש"א דכונת הרשב"א מדין תנאי, מ"מ מהו התנאי, בהכרח שהוא תנאי שהמצבה תהיה לכבוד ולא לשימוש המת, אבל א"א שישאר לשימוש המת ויתנה להשתמש בזה כיון שהוא אסוה"נ.

שו"מ בתשובת החת"ס גופיה במקו"א (יו"ד סי' שכז), דמיניה וביה מוכח בדבריו דלשיטת רבנו ישעיה שיש אסוה"נ מהעפר, לא מהני תנאי. ע"ש דדבריו הסבו על דברי הרמ"א (יו"ד סי' שסח): כן אין ליקח מקרקע עולם של קבר, אע"ג דמותר בהנאה. וכל זה אינו אלא משום כבוד המתים, ולכן אם צריך אותו לרפואה, שרי. עכ"ל. וכתב החת"ס: הנה רס"י שס"ד מיייתי רמ"א ב' דיעות בקרקע תלושה וסוף חבורה אי אסורה בהנאה או לא, ובר"ס שס"ח כ' שאין בעשבי' ופירות כ"א משום כבוד מת ונפקא מיני' דמותר לצורך רפואה או שאר מצוה, ונלע"ד ה"ה במקום שהחיים כולם יודעי' שכך מנהגם וידעי' במיתתם כי כך הוא ומוחלי' על כבודם הכל מותר אם אין כאן איסור הנאה אלא משום כבוד מתים ולכאורה משמע דרמ"א סי' שסח אזיל לשיטת המתירים בריש סי' שסד תלוש ולבסוף חברו, דאלת"ה העשבים אסורים בהנאה מדינא לכאורה וע"כ רמ"א סתם כיש מתירים דריש סי' שסד אבל לבבי לא כן ידמה ומאז כתבתי על גליון ש"ע שלי וז"ל אפי' לדעת יש אוסרי' שברמ"א לעיל רס"י שס"ד מ"מ לא נאסרו עשבי' הגדלי' על הקרקע שנתלשה ולבסוף נתחברה ומגדלת עשבי' וכו'. עכ"ל. ע"ש. והעתיקו הפ"ת (סק"ב) בקיצור. ולכאור' אם כולם נוהגים היתר בזה הו"ל כמו

מצוות לאו ליהנות נתנו

כעת יש לברר האם עצם הקבורה בעפר המת נחשבת הנאה, ומצינו בזה מחלוקת הריצ"ג והרשב"א, ונחלקו האחרונים במה נחלקו הראשונים. עוד הקשו האחרונים דאפי' אם העפר נאסר בהנאה, מ"מ אין לאסור לצורך מצוות קבורה, דמצוות לאו ליהנות נתנו, וכאן העפר הונח משום מצוה קבורה, ועמדו בזה בשו"ת כת"ס (יו"ד סי' קעז), ובלבושי מרדכי (יו"ד מהדו"ק סי' רטז), והחזו"א (אהלות כב כז).

ונעתיק הדברים בקיצור: בנימוק"י (סנהדרין מז:): כתב בשם הר"י בן גיא וז"ל: דכיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצוות אלא משום הנאה דקרובים הלכך אינו אסור אלא במקום שאין מוצאין מקום לקבור אלא בשכר דאית להו הנאה לקרובים בהכי אבל בבית הקברות של רבים שהוא משותף ביניהם שאם אינו כאן נמצא במקום אחר מותר שהרי אין הנאה להם בכך וכ"כ הרמב"ם ז"ל. עכ"ל הנימוק"י. ומפורש שאם מרויחים עי"ז ממון שא"צ ליתן שכר קבר הוי הנאה, ורק כשאין מרויחים ממון מותר שהנאת המת אינה אסורה כיון שהמת פטור מן המצוות. לעומ"ז בשו"ת הרשב"א (סי' תקלז) כתב בקיצור שמותר לקבור אחר שלא אסרו אלא בהנאה ולקבור אחר מה הנאה יש בו לחי. עכ"ד.

ונחלקו האחרונים בכוונתם [ואני מעתיק הדברים כפי שסיכמם הגר"מ ברנט]: בשו"ת דובב מישרים (ח"ג סי' עח) הביא את הנימוק"י שקבורת מת מיקרי הנאה, רק במרויחים מעות עי"ז, עיי"ש, ובשו"ת כת"ס (סי' קעז) האריך שבאמת יש הנאה שהרי הם מחוייבים לקבור, רק שנחלקו בכללי מצות לאו להנות נתנו, שהרי במציאות יש הנאה שע"י הקבורה אין בזיון וכן יש כפרה, ונחלקו אם במצוה שיש בה גם הנאה יש כלל זה, ואף אם יכולים לקבור במקום אחר מ"מ כיון שבכל מקום שיקבור יש הנאה זו א"כ אין ראייה שמכוון להנאה רק לשם מצוה וללה"נ, ומסיק למעשה להיתר שרוב הראשונים ס"ל שאף אם יש הנאה עם עשיית

המצוה מותר⁶, והאריך בזה שם (בד"ה ואחר וד"ה ועוד קאמינא) שמודר הנאה מותר לתקוע בעצמו וא"כ אף ביש לו הנאה שע"י אחר לא היה לו הנאה זו מותר, וכתב שהרשב"א שכתב שבאפשר בלי איה"נ אסור מיירי בענין אחר עיי"ש, ולפ"ז מותר לשיטתו אף כשמרויח ממון, וכן הביא בשמו בשו"ת שבט סופר (סי' קד ד"ה והנה קבר), ולסברא שכתב בכת"ס בתחילה בדברי הרשב"א, מבואר מש"כ בנימוק"י [שלא הביאו בכת"ס] שאם במקום אחר ישלם מעות אסור שאז מרויח, והיינו שבזה יש הוכחה שמכוון להנאה ולא אמרינן מללה"נ, ואף בלי ריוח ממון אם יש לו רצון מיוחד ליקבר בקבר הזה מאיזה סיבה נכונה שיש ממילא הנאה ממנו אסור, ולא כמסקנת הכת"ס להלכה, ועיי"ש בכת"ס שהאריך בזה מדברי הקצוה"ח.

ועיין בשבט סופר (סי' קד) שהאריך שאין כאן מחלוקת והאוסרים מדברים באופן שהחיים נהנים שמרויחים עי"ז שא"צ לקנות קבר אחר והמתירים מדברים באופן שאין החיים מרויחים בזה, אבל בלי הנאת החיים אין כל איסור בהנאה של המת וכמ"ש בנימוק"י עיי"ש, ועיין שו"ת פרשת מרדכי (סי' כד) שמסיק שאף כשאין ריוח לקרובים הוי בכלל איה"נ ולא כהרשב"א, עיי"ש מכמה ראשונים, [ועיי"ש בביאור הגמ' לפי הרשב"א וכ"כ בחזו"א (יו"ד סי' רח אות ח), רק שהחזו"א לא ראה ברשב"א בפנים והקשה ותי' כמ"ש הרשב"א עצמו, וע"ע אג"מ (יו"ד ח"א סי' רמד)], ובכל המשך דברי חזו"א הוא כמ"ש בפרשת מרדכי שם שלהלכה אסור לקבור משום איה"נ, וע"ע חכמ"א סי' קנח סי"ב שבאינו נהנה הוא מחלוקת.

נמצא לפי הנ"ל: שאם יש לו ריוח ממון לכו"ע אסור, ולשיטת כת"ס מותר אף בזה, ואם אין לו ריוח ממון נחלקו האחרונים אם להלכה מותר או אסור, וע"ע שו"ת צי"א ח"ז סי' מט פרק ח'. [עכ"ד הגר"מ ברנט].

ועל השאלה הנ"ל של מצות לאו ליהנות נתנו יישבו הכת"ס והחזו"א הנ"ל דכיון שיש כאן הנאה היות וכופין את היורשים לקבור,

6. ודן שם לענין מצות לאו ליהנות נתנו בדין דרבנן, ובהנאה הבאה מחמת המצוה, עיי"ש שמחלק בין הנאה צדדית דגרע טפי להנאה שהוא מעצם המצוה, וגם דן שאף שאופן שאפשר לקבור במקו"א שייך דין מצלל"ג.

ראייתו והביא שרוב הראשונים כתבו שבעלמא אין זכיה למת ודכ"כ הרשב"א גופיה במקו"א, ולכן נדחק שכוונת הרשב"א בתשו' לענין מצוה. ובמהרש"ם (ח"א סי' סב) תמה על דברי השלטה"ג מכח דברי המחנ"א הללו. [ועוד ציין בהאי ענינא לשו"ת מהר"ח או"ז (סי' קס) שהביא ראיות שאין למת זכיה]. וכן בשו"ת תשורת שי (מהדו"ת קטו) תמה על השלטה"ג, דאיזה קנין יש למת הרי אפי' עזבונותיו אינם שלו, ואת דברי הגמ' בב"ק שם פ"י לענין כבוד המת שלא לפנותו ולענין אסוה"נ בקבר בנין וכו'.

אמנם בקובץ שיעורים לג"ר אלחנן וסרמן (כתובות אות שיד) העיר על המחנ"א [ושאר אחרונים הנ"ל] שלא ראו את דברי הרשב"א המפורשים שהובאו בשיטמ"ק ב"ב (ח:): [וכיום זכינו גם לחידושי הנדפסים], שמפורש שבהם שיש למת זכיה של ממש עד כדי שיכול להורישה לבניו. וכ"נ בדובב מישרים שם, שפי' לרשב"א כפשוטו, דיש למת זכיה ממש (אף דציין שם למחנ"א).

ואת גדר הדבר ביאר בקוב"ש שם דמה דקי"ל דאין קנין למת היינו בדבר שאין לו צורך בו, אבל מה שהוא צורך למת (כגון לצורך קבורתו) יש זכיה. [ע"ש עוד]. וממילא יש גם איסור גזל לגביה. וכן ביאר את כוונת הרשב"א, בשו"ת מקור ברוך (ח"ב סי' כז) והביא שכ"כ הגרי"ל בלוך בעל שיעורי הלכה. וכך יש לבאר את דברי השלטה"ג.

ועי' במאמרי 'הקבורה בכוכי מנהרות הר המנוחות', הנדפס בקובץ בית אהרן וישראל שבט תשעח, (בסופו), מה שהבאתי כמה מקורות שהמת קונה עומקא עד התהום ורומא עד לרקיע, לגבי זה שלא יקברו מעליו, ע"ש בשם שו"ת הרמ"ע מפאנו שם, ושו"ת חובת הקדש לג"ר אליהו קלצקין גאב"ד לובלין (תרפ"ו, סי' כג), והגר"מ שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ו סי' רכו ד"ה וכן), ובמכתבו שפרסם לאחרונה (כד תמוז תשפ) אודות המנהרות הנ"ל. [ולכן התקשו הפוסקים איך בשע"ח קברו מתים עג"ז עם הפסק עפר כדין, ע"ש].

המת קונה את העפר פביבו

כתב בשו"ת אמרי אש (למהר"ם אש, סי' קיז

וקבר זה דבר שנוטלים עליו כסף. וע"ש בכת"ס שרצה לתלות זאת במחלוקת ראשונים הנ"ל, והלבושי מרדכי שם השיג עליו דודאי חשיב נהנה, אלא דתלי אם יש אפשרות לקבל קבר בחינם. והחזו"א שם כתב כן בקיצור, והביא מהר"ן בנדרים (לז) דדבר שרגילים ליטול עליו שכר הרי הוא מהנהו בזה ולא אמרי' ביה מצות לאו ליהנות נתנו.

מי עובר על האיסור הנאה

ולפי"ז לכאור' מי שיעבור על האיסור זה המשפחה שמוטל עליהם לקברו, אבל המלווים המשתתפים בקבורת המת בפועל בכיסוי העפר לא יעברו על אסוה"נ. וכן נפ"מ כנ"ל שאם יש אפשרות לקבל קבר אחר בחינם, שלא יעברו איסור זה. ויש בזה הרבה חילוקים מעשיים, והאריך בזה הגר"מ ברנט, ולא נכנסתי לזה. אמנם לפי המציאות כיום הארה"ק, ישנה בעיה זו, כיון שקבר בחנם הוא רק 'קבורת מכפלה' או 'קבורת על', אבל קבר אחר הוא בתשלום, נמצא שהמשפחה נהנית מזה.

ענף ב:

אם שייך גזל מעפר המת

המת קונה את מקומו ואת אשר צורך לו

בגמ' (ב"ק פ: פא.) 'תנאים התנה יהושע (כשהנחיל ליהושע את הארץ) וא' מהם שמת מצוה קונה את מקומו. ופירש"י: 'מקום שנפל שם בעת מותו קנאו לקבורה ואין בעל השדה מעכב עליו'. ויש לדון האם כוונת הגמ' לענין בעלות ממונית או רק לענין שלא לפנותו וכה"ג. ובשלטה"ג (סנהדרין מז:) כתב: 'דבסתמא כל אדם הנקבר זוכה בקרקע שנקבר בו, מלבד כי המנהג הוא בגליל זה שכל אחד קונה מקום קבורתו, וא"כ מקום קבורתו מאן מחיל מאן שביק, וצ"ע בדבר לענין מעשה'. והביאוהו הפוסקים [שכנה"ג יו"ד סי' שסד הגה"ט סק"ה, שו"ת רמ"ע מפאנו סי' נו, מלמד להועיל (ח"ב יו"ד סי' קכד), דובב מישרים (ח"ג סי' עח)].

ולכאור' כבר מצינו כדבריו בתשו' הרשב"א (ח"א סי' שעה) שפסק הרמ"א בחו"מ (סוסי' רי) דהמקנה דבר למת כל שהוא לצורך קבורתו וכבודו קנה. ובמחנ"א (הל' זכיה סי' לא) תמה על

של מת, וזה מבואר בהדיא ברמ"א סי' שס"ח ס"א בהגה' בשם המרדכי, אלא שבמרדכי לא דן רק משום איסור קלות ראש, ולכאורה היכי דשקיל מן הקבר ופוגמו אסור כגזול את המת'. עכ"ל.

מבואר בדברי החזו"א דיש איסור גזול עפר המת וזה איסור בפנ"ע ולא קשור לאסוה"נ. ואיסור זה הוא לכאור' לכו"ע וגם לפי הטור שחולק על רבנו ישעי'. ולענינו, ב'קבורת על' שלא תכוננה מראש ודאי שיש איסור זה, וכן האריך הגר"מ ברנט. אמנם בקבורת מכפלה לכאור' ליכא איסור זה כיון שמראש ייחדו עפר מסוים עבור כיסוי מת תחתון, ועפר מסוים עבור מת עליון.

ענף ג:

שיעור העפר שצריך להיות בין מת למת
היות שאי"ז עיקר נידון המאמר לא אאריך בזה ורק אציין בקיצור.

בגוף שיעור העפר, עי' מה שצינתי בזה במאמרי במוריה 'קבורת מת ע"ג מת – המותרת לכתחילה', ניסן תשעז. ויש להוסיף על האמור שם, ואכמ"ל. ולהלכה מקפידים על ו' טפחים, שהוא כ"ס 58-59 ס"מ כשיעור חזו"א, וכ"ס 48-49 ס"מ כשיעור הגרא"ח נאה.

בקבורת מכפלה: לפי הוראות הרשויות [חוזר מנכ"ל משרד הדתות תש"ע 2] מספיק 14 ס"מ עפר מלבד יציקת הבטון. וכנראה שביחד הוא 24 ס"מ, דהיינו ג"ט לשיעור הגרא"ח נאה. אמנם כפי הנשמע, למעשה מקפידים [לפחות בירושלים] שיהיה ו"ט עפר יחד עם אבני הגולל, כשיעור הגרא"ח נאה [47-48 ס"מ].

ב'קבורת על': יש מקומות, כאמור בתחילת המאמר, שהפסק העפר עם הבטון הוא ג"ט כשיעור הגרא"ח נאה [24 ס"מ]. ובזה תלוי במחלוקת הפוסקים ביו"ד סי' שסב אם הפסק העפר או ו"ט או ג"ט.

אבל יש מקומות שההפסק הוא סה"כ 10 ס"מ [כטפח אחד]. וזוהי בעיה חמורה. ולפי רוה"פ הבטון לא יכול להועיל מדין צונמא. [ובקיצור: א' כי יש שיטות ראשונים ופוסקים

ד"ה והנה מעכ"ת) לעיקר שמה שהצריכו להרחיק קברים זמ"ז וכו' דעיקר משום אינפולי וכו' והיינו גזול את המתים שאמרו דקנה זה מקום בכותל הקבר שלושה טפחים חלל קבר אחר בצדו כל מרא ומרא מרפה לכותל קבר אחר וכו', ומה שנהגו שאין מרחיקין היינו שכיון שהטעם מפני שהראשון כבר זכה במקום ההוא א"כ כשנהגו מחלו זה לזה, וכיו"ב כתב בשו"ת כת"ס (סי' קפד) עיי"ש. וכן בלבושי מרדכי (מהדו"ק יו"ד רטז) הזכיר בשם הפוסקים שאחד מטעמי ההרחקה הם משום גזול המתים.

בשו"ת שרידי אש (בענין פיגוי מתים, ח"ב סי' ק) כתב דקנין המת בעפר, תליא בדין קרקע עולם אי נאסרת, אא"כ בעפר שהמת צריך לו או משתמש בו, ולכך לא נאסר עפר שע"ג, שאין המת מצטרף לו, וכתב דצ"ע על ג"ט עפר שצריך להם להבדיל בין מת למת, דאפשר דקנויים לו.

ובעל החזו"א בהערותיו לתשובה זאת, העיר: 'נראה דכל העפר שעל הקבר הוא צורך לו ומגין על קברו, וכל שפוחת הגנתו, הר"ז גזולו, וכבר זכה בו מדין צדקה, וההיא עובדא דרב החזירו אח"כ עפרו, או נתנו עפר אחר במקומו, ואין כאן משום גזולו, אלא משום איסור הנאה, ואי מיירי בגזולו שפוחת כסויו, כי הוא קרקע עולם נמי אסור, ואין מקום לתלות איסור גזול באיסור הנאה, ואי נוטל כיסוי המת הצריך לו, עובר משום בזיון המת שנתחייב על כבודו לקבורו, וגם גזול ממון עניים'. עכ"ל. [ונדפסו בסוף התשובה שם (מכתב ד), וכן בחזו"א (בהשמטות לטהרות עמ' רחצ טור א ד"ה 'עוד כ' דקנין')]. ושוב קבע החזו"א בספרו (אהלות סי' כב סק"א) את הדברים הבאים: 'ויש לעי' בהא דשקלי עפרא מקברי' דרב דשרי להו שמואל משום דקרקע עולם אינו נאסר מ"מ ליתסר משום גזול את המת דע"כ בעפר שהוא לכבוד הקבר קיימין דאילו קרקע עולם היה נאסר היה שמואל אוסר, וכי שקלי להו הרי נוטלין ממה שהוקצה לכבודו, ואף אם היו מחזירין העפר למקומו או שנתנו עפר אחר במקומו אסור דמ"מ פוגמין את הקבר לפי שעה, וי"ל כיון שנטלו לרפואה אחולי אחיל לגביהו וזהו כבודו

שיעור העפר מעל המת

נקודה חשובה נוספת שצריך להקפיד עליה היא, שיעור עפר כראוי מעל המת העליון. וב'קבורת על' אין עפר כלל בתוך פני הקרקע, אלא רק מעל פני הקרקע ממלאים את המצבה בעפר בגובה ג"ט. והשיעור הוא: בטור יו"ד שסב בשם ר"נ גאון כתב שמכסים אמה או יותר, והוציא מזה החזו"א (אהלות סי' כב סק"ל), שמצוה לעשות כן, וכדלעיל ענף א. אמנם לא מבואר ששיעור זה מעכב. אמנם כן נקט בפשיטות בשו"ת יהודה יעלה למהרי"א אסאד (יו"ד סי' שסג). והרחיב בזה בשו"ת אג"מ (יו"ד ח"א סי' רלג) והעלה שלפי רוב הראשונים השיעור ג"ט, ואע"פ שהביא שיטות שהוא כל שהו, מ"מ הסיק בסו"ד שאין לסמוך ע"ז ואין לחפור קבר במקום שא"א בפחות מג"ט בעומק הקרקע, מלבד מה שעושין כעין הר מעל הקבר. ובגשה"ח (פט"ז ה ב) כתב שגם בנפלים אין להקל פחות מג"ט. וכן ראה שו"ת מנחת יצחק (ח"ז סי' קד) שצריך לכה"פ ג"ט בעומק הקבר, ע"ש לענין דיעבד שכבר נקבר אם סגי לעשות הר קטן ולעשות סביבו קירות עם גג. וזה מה שנעשה כיום ע"י המצבה, אלא שגם איהו לא התיר לכתחילה, וצ"ע. וע"ע שו"ת טעם ברוך (לגר"ב לייזרובסקי יו"ד סא).

שלהלכה צונמא לא מועיל כלל. ב' למבואר בהרבה פוסקים צונמא רק עוזר להפסיק בין המתים מהצד שהבעיה היא 'אנפול', ולא להפסק שעל גביו, שהבעיה היא בזיון המתים. ג' לא מוסכם לפי כולם שבטון דינו כצונמא, ובמק"א הארכתי בזה]. והגם שמהמת התחתון נשאר לפי המסתבר רק עצמות, כשעבר זמן מקבורתו, מ"מ היות שהעליון הוא מת חדש, לרעה"פ צריך להפסיק כדין, והאריך בזה הגר"מ ברנט לאסור מה"ט 'קבורת על' [מלבד הבעיות הקודמות].

דברי הגר"ר שריה דבליצקי זצ"ל

הגר"ד דבליצקי (מהדיר ספרי ראבי"ה ראב"ן ועוד) כתב לי מה ששמע מאביו הגאון המקובל רבי שריה דבליצקי זצ"ל, בזה"ל: פעם ספרתי לו שראיתי שקברו איש בקבר שהיתה קבורה בו אשתו משכבר הימים, ואמרתי לכאורה שפיר עבדי שהרי בודאי כשחפרו השאירו כמה טפחים אדמה. אבל הוא זצ"ל נרתע והשיב: מי יודע אם אין כאן ענין של חיטוטי שכבי, כי מאן ספין ומאן רקיע וידע בדבר זה. עכ"ל. [וזה גם לפי מה שחשב שהשאירו כמה טפחים, ולהאמור יש מקומות שלא משאירים עפר יותר מטפח].

תמצית המאמר

כלפי הבעיה של אסוה"נ מהעפר המת: בקבורת מת ע"ג מת, ישנה שאלה חמורה של אסוה"נ מעפר המכסה את המת התחתון - לפי רבנו ישעיה [ועוד הרבה ראשונים] והרמ"א הביאו להלכה [עכ"פ כדעה אחת], וישנם שיטות אחרונות שכיום מכמה סיבות כו"ע מודו דאסור. ויש הוכחות מהראשונים ומהפוסקים [וכ"כ רוב הפוסקים] שכל העפר נאסר ולא רק ג"ט. ולא שייכת כאן סברת ביטול כיון שהעפר ניכר ולא נתערב. וכן נדחו עוד סברות שנאמרו בזה. האסוה"נ: לרש"י ועו"פ מדאו', ולמהרשד"ם מדרבנן.

ואף שמצות לאו ליהנות נתנו, מ"מ כתבו הפוסקים שנחשב הנאה, באופן שמרויח ממון עי"ז, בכה"ג שקבר אחר יעלה כסף, וקבר זה הוא בחינם [וכך היא המציאות באר"י בד"כ]. ויש פוסקים המחמירים גם כשאין לו ריוח ממון. [והכת"ס מקל גם כשיש לו ריוח ממון]. ולפי"ז האיסור הנאה הוא על היורשים שעליהם מוטל לקבור.

לכן כלפי השימוש בעפר עצמו ע"מ לכסות מת עליון: היות שאפשר לפתור זאת ע"י שימוש בעפר אחר, ודאי יש לעשות כן.

וכלפי עצם הקבורה של המת העליון על עפר המת התחתון: [א] ב'קבורת על' - 'קבורת עילי' - היות שלא תכננו זאת מראש, ישנה בזה בעיה גדולה, גם אם יהיה הפסק עפר של ו"ט [וכ"ש לפי המציאות שאין ו"ט]. [ב] בקבורת 'מכפלה-זוגית' - היות שתכננו זאת מראש, תלוי הדבר אם מועיל תנאי. ונפרט, על העפר עצמו לקחתו לשימוש אחר, כגון לכסות בו את העליון לכאו' יועיל תנאי.

אבל להשתמש בו בעודו מכסה את המת התחתון, כגון לקבור את העליון על גביו, לכאור לא יועיל. וכ"כ החזו"א שלא מועיל תנאי באסוה"נ, וכן מוכח בחת"ס לגבי העפר. [וגם לסוברים שמהני תנאי במצבה, לא יועיל בנד"ד]. וכן מבואר בחזו"א במפורש [בשם הפרישה] שיש איסוה"נ בקבורת מת ע"ג מת [כשלא נקברו יחד]. ונראה מדבריו שגם אם מתכנן מראש שיקברו בקבר זה את המת השני לאחר זמן, אינו מועיל [הג"ר דוב לנדו בדעתו]. והלבושי מרדכי (וינקלר) יישב את מה שנהגו בחזו"ל בשעד"ח גדול לכסות את כל ביה"ק בעפר ולקבור שכבה נוספת, בכמה ישובים, ועל חלקם יש לדון, וצ"ע לדינא.

כלפי הבעיה של גזל עפר המת: ב'קבורת על' ישנה לבעיה זו, וב'קבורת מכפלה-זוגית' לכאורה אין בעיה זאת.

כלפי הבעיה של הפסק עפר בין מת למת: בקבורת מכפלה בד"כ מקפידים על זה, וצריך לבדוק שאכן נעשה כדין. אמנם בקבורת על, יש מקומות שלא מקפידים על זה כלל, וזה יוצר בעיה חמורה, וכמפורט בפנים, ויש מקומות שמקפידים על ג"ט כגרא"ח נאה. כלפי הבעיה שצריך עפר מעל המת העליון: בקבורת מכפלה מקפידים שיהיה עפר בשיעור של עכ"פ ג"ט. אמנם ב'קבורת על' העפר כולו מעל פני הקרקע. ויש לדון אם סגי בעפר שבתוך חלל המצבה.

לסיכום עולה: ש'קבורת על' אסורה מכמה טעמים [א: אין הפסק כראוי בין מת למת. ב: גזל עפר המת. ג: הבעיה של עפר האסוה"נ יותר חמורה. ד: אין עפר ג"ט מעל מת עליון בתוך פני הקרקע], וכן אסורה הגר"ש דבליצקי והגר"מ ברנט. ו'קבורת מכפלה' אסורה בגלל הבעיה של העפר אסוה"נ, ובדיעבד כשאין ברירה אחרת, יש צדדים להקל, וכפי שנהגו בחזו"ל בשעד"ח גדול, ולפי החזו"א [והפרישה] לעולם אסור.